The article examines modern aspects of the development and functioning of the educational sector of Ukraine, highlights importance of Ukrainian literature in training and educating of spiritually rich, talented, intelligent young people. The article defines the role of poetic perception in the process of acquiring literary competence by a student, offers the ways of getting knowledge in literature in higher institutions of non-humanitarian profile.

Key words: *humanism in education, literature, poetic perception, competence, competency.*

УДК 821.161.2.09

Михайло Сподарець

БОРОТЬБА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ БІОГРАФІЇ Т.Г. ШЕВЧЕНКА 1920-х — поч. 1930-х рр.

У статті аналізуються пошуки методологічних підходів у 1920–1930-ті роки українськими вченими-літературознавцями під час дослідження біографії Т.Г. Шевченка. Суперечливість ситуації цього періоду була зумовлена ідеологізацією постаті відомого українського поета та боротьбою марксистського літературознавства з неонародницькими, формалістичними та класичними методологічними школами. Комуністична влада поставила перед літературознавцями мету і завдання заперечити національну складову творчості Т.Г. Шевченка. Об'єктом аналізу є праці провідних представників різних методологічних шкіл українського літературознавства, які досліджували окремі аспекти біографії українського поета в цей період.

Ключові слова: *біографія, методологія, ідеологія, неонародництво, соціологічний метод, формальний метод, шевченкознавство.*

Розмаїття методологічних підходів у дослідженнях біографії Т. Шевченка 1920-х — поч. 1930-х років відбиває загальні тенденції вітчизняного шевченкознавства цього періоду. Увага до тих чи інших аспектів творчості відомого українського поета є тим дзеркалом, у якому виразно відображаються провідні методологічні, художньо-естетичні та ідеологічні спрямування. Як відомо, у цей час в українському літературознавстві точилася, за висловом В. Коряка, так звана «боротьба з культом Шевченка». На наш погляд, аналіз боротьби і взаємодії різних методологічних підходів у шевченкознавстві цього періоду дозволить відкрити нові перспективи вивчення особливостей українського літературного процесу XX ст.

Питання своєрідності дослідження біографії поета в українському шевченкознавстві 1920-х років розглядалося науковцями лише частково. Так О. Дорошкевич, підсумовуючи у 1929 році десятиліття радянського шевченкознавства, приділив цій проблемі значну увагу [4, 4–18]. У 1970-ті роки Ю. Івакін доволі широко дослідив і охарактеризував українське шевченкознавство 1920-х років, приділивши цьому більше 30-ти сторінок [8, 129–161]. В. Смілянська, аналізуючи дослідження біографії Т. Шевченка цього періоду, підкреслила, що *«розробка соціальної біографії Шевченка посідає найвагоміше місце в радянському шевченкознавстві 20-х років»* [18, 254]. В еміграції найбільш докладно розглядав перипетії радянського шевченкознавства П. Одарченко [12]. Частково питання вивчення біографії поета в шевченкознавстві 1920-х рр. розглядалося у відповідному розділі колективної монографії «Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» [22, 17–31].

Мета нашої роботи — проаналізувати шевченкознавчі праці, присвячені висвітленню біографії поета в контексті провідних методологічних шкіл 1920–1930-х років та виділити панівні тенденції.

На наш погляд, «боротьба за Шевченка» в літературознавчому дискурсі 1920-х — поч. 30-х рр. велася між «народництвом» і «модернізмом»: боротьба за знищення зародків національної самосвідомості українців під гаслом «ліквідації культу Шевченка». І. Айзеншток так пояснював мету діяльності нещодавно створеного Інституту Тараса Шевченка: *«Утворення в Харкові спеціяльного науково-дослідчого Інституту Тараса Шевченка, який за одне з головних своїх завдань ставить збирання і дослідження усіх матеріялів про великого поета українського — є великий поступовий крок на тому шляху, що його початок*

поклала Радянська Держава року 1922 проголошенням потреби ліквідації культу Шевченка» [1, 224].

Суперечливість ситуації цього періоду була зумовлена ідеологізацією постаті відомого українського поета та боротьбою марксистського літературознавства з неонародницькими, формалістичними та класичними методологічними школами. Комуністична влада поставила перед літературознавцями мету і завдання заперечити національну складову творчості Т. Шевченка. Програмовою для владної ідеології комуністичної влади стала стаття Є. Григорука 1921 р. «Великий бунтар». На початку він одразу окреслив той напрямок, у якому мали б працювати науковці: «*Тепер же нас цікавить один бік творчости Шевченка — соціальний зміст його творів*» [3, 9]. У самій статті Є. Григорук поставив питання еволюції світогляду поета, взявши за основу схему, запропоновану ще І. Франком у памфлеті 1881 р. «Темне царство»: від національної обмеженості проблематики ранніх творів до загальнолюдської соціально-класової («антинаціоналістичної» [3, 19]) в пізній період. Свою схему автор рясно ілюстрував відповідно дібраними цитатами з небагатьох Шевченкових творів, оминаючи інші.

У межах цього періоду ми виділяємо три основні методологічні підходи: неонародницький, соціологічний та формалістичний.

Найбільш потужним на той час в шевченкознавстві був неонародницький дискурс, який мав за собою багату традицію і талановитих науковців. Народники, окреслюючи біографію Т. Шевченка, фактично застосовували біографічний метод Ш.-О. Сент-Бьова, спрощено розуміючи художню творчість як віддзеркалення певних фактів життя поета. Тим більше, що романтичні поезії «Кобзаря» дають багато підстав власне для такого погляду. Біографія поета рясно ілюструвалася (підтверджувалася) цитатами віршів. Класичним прикладом хибності такого критерію є відома розвідка П. Зайцева 1914 р. «Перше кохання Шевченка», коли доля ліричної героїні вірша «Ми вкупочці колись росли» ототожнювалася з долею реальної Оксани Коваленко [7]. Але, з іншого боку, саме П. Зайцеву вдалося пізніше створити ґрунтовну біографію Т. Шевченка в XX столітті, яка не втратила своєї актуальності і сьогодні.

Найбільш талановитим і плідним представником неонародницького дискурсу в шевченкознавстві був С. Єфремов. Так його коментар до академічного видання Шевченкового «Журналу» [21] має обсяг 556 сторінок, у той час, як самі «Щоденні записки (журнал)» — лише 185 сторінок. Так само у третьому томі листи Т. Шевченка займають 346 сторінок, а коментар С. Єфремова — 617 [20]. Зрозуміло, що такий багатющий фактичний матеріал став у нагоді подальшим дослідникам біографії поета. Також слід згадати інформативну розвідку С. Єфремова цього періоду «Поет і плантатор», у якій детально розглядалася спроба викупу Т. Шевченком своїх родичів у поміщика В. Фліорковського 1860 р. [6].

Саме проти народницького шевченкознавства, котре всебічно відстоювало національну складову творчості великого українського поета, була спрямована політика комуністичної влади. Найбільш активно цю позицію поділяли представники соціологічної методології В. Коряк і А. Річицький.

Провідною рисою шевченкознавчих праць В. Коряка є відсутність власне наукового підходу до аналізу текстів, який підміняється тенденційною публіцистичністю. Він одним із перших почав вибудовувати «соцреалістичний канон», який став панівним у 1930–1980-х рр., сприйняття Т. Шевченка як пророка і борця за соціалістичну революцію та побудову комуністичної держави: «*Лінія розвитку революції: Спартак — Мюнцер — Бабеф — Маркс — Шевченко — Ленін…*» [9, 101]. Серед позитивних моментів шевченківської концепції В. Коряка, на нашу думку, можна виокремити рішуче заперечення ним поширюваної різними шовіністичними колами вигадки про антисемітизм українського поета. Слід відзначити також, що Т. Шевченко для В. Коряка є самодостатньою постаттю в українській та світовій літературі. Ведучи мову про впливи на поета з боку російських «революційних демократів», він ставить українського поета набагато вище від них і стверджує про вторинність і малозначущість подібних «впливів»: «*… Шевченко не асимілювався з цією культурою і в своїй революційності пішов далі радикалів, поміщиків та еміґранта Герцена. Тут він, дійсно, випередив свою добу і зробився попередником тієї найбільшої в світі революції, яка принесла справжнє визволення мільйонам українського селянства*» [9, 161].

Однією з перших спроб здійснити власне соціологічний аналіз творчості Т. Шевченка стала монографія А. Річицького «Тарас Шевченко в світлі епохи» (1923) [17]. Автор наклав спрощену марксистську схему російських соціально-економічних процесів на творчість Т. Шевченка, абсолютизувавши роль соціального походження й недооцінивши «соціальне оточення». До того ж не було враховано колоніальний стан України в Російській імперії, що суттєво позначався на багатьох соціальних верствах. На ці та інші недоліки монографії А. Річицькому одразу вказали П. Филипович [19, 23–49] та О. Гермайзе [2].

В. Петров, котрий усе шевченкознавство та літературознавство першої половини XX ст. розглядав в аспекті власної боротьби з «*народницьким традиціоналізмом*» [15, 755], побачив інший недолік цієї праці: «*На кожній сторінці в кожній фразі своєї книги Річицький повторює за Єфремовим: «мужицька філософія*

Шевченка», «мужицька мудрість», «мужик у Шевченка» [15, 751]; *«І єфремівський «борець за визволення селянства» у Річицького фігурує як "борець за визволення соціяльної верстви — матері сучасної робітничої кляси, тієї верстви, що визволення своє здобуває лише в боротьбі цієї кляси проти капіталізму"»* [15, 752].

Більш цікавою є наступна брошура А. Річицького 1930-го року «До проблеми нації у Шевченка». У ній має місце об'єктивний соціологічний аналіз історичної та суспільно-політичної ситуації в Україні XIX ст. Щоб науково обґрунтувати власний погляд на питання нації у творчості Т. Шевченка, автор звертається до визначення нації, даного Й. Сталіним та погляди на це питання В. Леніна, які розуміли націю передусім як соціально-економічну категорію: *«Тарас Шевченко, представник закріпаченої голоти сільської й наймитства, з усією силою своєї ненависті став проти Петрової перемоги над Мазепою, проти «собак Петрових», що «рвали гризли» Україну після полтавської побіди («Іржавець»). … Засуджуючи, як зрадника, «полковника поганого» Івана Носа, що допомагав цареві Петрові, Шевченко причину поразки Мазепи вбачає в тім, що він не сперся на козацькі маси»* [16, 28–29].

Альтернативу як неонародницькому, так і офіційному соціологічному підходам у дослідженні біографії Т. Шевченка в другій половині 1920-х років спробували утворити нечисленні представники українського формалізму, котрий тоді щойно зароджувався. З одного боку, формалісти (Б. Якубський, Б. Навроцький, Г. Майфет, В. Державин та ін) запропонували зосередитися на вивченні формальних особливостей Шевченкових творів. А з іншого — формалісти почали досліджувати життєпис поета в контексті «літературного побуту», зосередившись на «соціальному оточенні».

Серед науковців, котрі досліджували проблему «літературного побуту» в шевченкознавстві 1920-х років, найбільш ґрунтовними, цікавими, але малодослідженими нам видаються праці В. Петрова та М. Новицького.

Так у статті «Матеріяли до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856–1857-го» (1926) В. Петров на даних листування П. Куліша з'ясував «походження» кожуха і шапки на відомій фотографії Т. Шевченка 1860 р. як своєрідну літературну «маску», реалізацію уявлення про суспільну роль народного поета. Також він досліджував вплив постаті і творчості Т. Шевченка на витоки й еволюцію концепції «живої етнографії» П. Куліша, яку В. Петров у дусі епохи назвав *«деструктивно-лівим висновком народницько-романтичної теорії мистецтва»* [14, 100].

Питання «літературно-художньої комунікації» та різного розуміння постаті й суспільного призначення митця досліджувалося В. Петровим у статті «Куліш і Шевченко (До історії їх взаємовідносин в 1843–1844 роках)» (1925). Як приклад, В. Петров навів спогади П. Куліша про першу зустріч із Т. Шевченком, що відбулася в першій пол. 1843 р.: [13, 58–59]. Поведінку Т. Шевченка В. Петров пояснив відмінним розумінням ролі поета-романтика в суспільстві, *«що її засвоїв Шевченко в майстерні Брюлова, де панували звичаї мистецької богеми. <…> Для Шевченка, що образ поета малював наслідуючи романтиків, близьким було тоді це твердження романтичної «поетики поета», згідно з якою поет, піднесений над натовпом, вищий од маси, повинен відрізнятися од усіх инших людей надзвичайністю своїх учинків, ліричною співучістю душі й патосом незагальних слів»* [13, 59]. Причому, протиставляючи різне розуміння ролі та способу життя митця («літературної маски»), В. Петров схарактеризував П. Куліша як «державника», що в дусі *«революційної» епохи несло в собі відверто негативні конотації»* [13, 61–62].

Тему «літературного оточення» Т. Шевченка порушував М. Новицький у розвідці «"Мочеморди" перед судом сучасників і досліду» (1930) він спростував припущення М. Драгоманова, В. Щурата, М. Слабченка, М. Яворського та ін. про латентну опозиційність українського дворянства, котрі ототожнювали учасників товариства «мочемордія» з ліберальним дворянством, яке несло ліберальний європейський світогляд, «вольнодумствовали по шинках» і могли вплинути на світогляд Т. Шевченка навівши прості факти: *«За часів Миколи І жаден український аристократ не попрощався з маєтками, не поніс заслання за національну ідею. Де ж тут опозиція?»* [10, 138].

Також цікавою в плані деміфологізації біографії Т. Шевченка є стаття М. Новицького «Цитадельна легенда (до історії арешту Шевченка 1847 р.)» (1930), у якій він полемізував із П. Щукіним, І. Білоусовим, В. Коряком та М. Плеваком, що спиралися на передмову В. Доманицького до «Кобзаря» 1909 р. М. Новицький переконливо довів, що свої 44 дні ув'язнення Т. Шевченко провів не в Олексіївському равеліні Петропавлівської цитаделі в Петербурзі (де в'язнями були М. Гулак і М. Костомаров), а в тюремних камерах при «III-му Відділі». Науковець детально прослідкував походження цієї легенди, до появи якої прилучився і сам Т. Шевченко у листі до Я. Кухаренка (01.04.1857 р.) [11, 168].

Але так широко окреслена в 1920-ті роки програма дослідження біографії поета на початку 1930-х перетворилася, як відомо, під тиском ідеологічних догм на трактування Т. Шевченка як примітивного наслідувача російських «революційних демократів». Припущення, висловлені з багатьма застереженнями П. Филиповичем щодо гіпотетичного знайомства Т. Шевченка з ідеями декабристів [19, 166–183] чи О. Дорошкевичем

щодо петрашевців [5], у подальшому шевченкознавстві стали незаперечними істинами й, у свою чергу, обростали новими припущеннями, які подавалися як незаперечні історичні факти.

Отже, узагальнюючи проблему боротьби різних методологічних підходів у дослідженні біографії Т. Шевченка 1920-х — поч.1930-х років, можна зробити висновок, що українське літературознавство цього періоду, заперечивши цілком своїх попередників, перебувало у процесі пошуків нових підходів до вивчення життя і творчості поета. Загальновідомим залишається факт, що у цей період не було створено ґрунтовних біографічних праць, але було нагромаджено значний фактичний матеріал, що надало можливість подальшим дослідникам розробляти різноманітні аспекти біографії Т. Шевченка (П. Зайцев, М. Шагінян, Є. Кирилюк та ін). Однією із вагомих причин відсутності цілісної біографії поета стало те, що представники попереднього шевченкознавства, презентуючи неонародницький дискурс, передусім в особі С. Єфремова, не мали можливості вільно працювати та друкуватися. С. Єфремова, попри його всебічну ерудицію та надзвичайну працьовитість, змусили стати «примітковим вченим» і дозволили видати лише том «Щоденника» та том «Листування», які невдовзі, після арешту, були заборонені й вилучені з бібліотек. З другого боку, саме в цей період науковці намагалися опанувати нову наукову методологію біографічних досліджень, передусім соціологічний та формалістичний методи, які, на жаль, також зазнавали ідеологічних утисків. Комуністична влада одразу поставила перед науковцями мету і завдання заперечити національну складову творчості Т. Шевченка. Будь-які відхилення одразу наражалися на жорстку критику, а пізніше й безпосередні репресії (П. Филипович, М. Зеров, С. Єфремов, О. Гермайзе, А. Річицький, В. Коряк, Б. Якубський та ін.). Прагнення науковців показати національну самобутність та потужну інтелектуальну складову творчості видатного українського поета або спроби формалістів пояснити його потужну національну складову творчості як «літературну маску», зумовлену обставинами літературного побуту, на поч. 1930-х рр. в УСРР були різко припинені. 1934 р. почалися різкі зміни усієї комуністичної політико-культурної парадигми. Будь-які згадки про націоналізм Т. Шевченка зникли чи потрактовувалися як вигадки «буржуазних учених», а сам він безальтернативно був проголошений вірним послідовником «російських революційних демократів».

ДЖЕРЕЛА

1. Айзеншток І. Організація шевченкознавства / І. Айзеншток // Шевченко. Річник перший / Інститут Тараса Шевченка. — Х. : ДВУ, 1928. — С. 213–232.
2. Гермайзе О. Нові непорозуміння з Шевченком / О. Гермайзе // Україна (Науковий двомісячник українознавства). — 1925. — Кн. 1–2. — С. 170–178.
3. Григорук Є. Великий бунтар / Євген Григорук // Тарас Шевченко. — К. : Державне видавництво, 1921. — С. 7–23.
4. Дорошкевич О. Сучасний стан Шевченкознавства / О. Дорошкевич. — Х. ; К. : Держвидав України, 1930. — 44 с.
5. Дорошкевич О. Шевченко і петрашевці в 40-х роках / О. Дорошкевич // Шевченко та його доба. Збірник другий / під ред. акад. С. Єфремова, М. Новицького і П. Филиповича. — К. : Книгоспілка, 1926. — С. 23–43.
6. Єфремов С. Поет і плантатор / Сергій Єфремов // Шевченко та його доба. Збірник перший / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. — К. : ДВУ, 1925. — С. 80–98.
7. Зайцев П. Перше кохання Шевченка / П. Зайцев // Перше кохання Шевченка / П. Зайцев. Романи Куліша; Аліна й Костомаров / В. Петров. — К. : Україна, 1994. — С. 3–14.
8. Івакін Ю.О. Етапи розвитку радянського шевченкознавства / Ю.О. Івакін // Шевченкознавство : підсумки й проблеми / відп. ред. Є.П. Кирилюк. — К. : Наук. думка, 1972. — С. 129–211.
9. Коряк В. Боротьба за Шевченка / В. Коряк. — Х. : ДВУ, 1925. — 115 с.
10. Новицький М. «Мочиморди» перед судом сучасників і досліду / Михайло Новицький // Життя й революція. — 1930. — № 3. — С. 123–145.
11. Новицький М. Цитадельна легенда (До історії арешту Шевченка 1847 р.) / М. Новицький // Шевченко : річник другий / Інститут Тараса Шевченка. — Х. : ДВУ, 1930. — С. 165–171.
12. Одарченко П. Тарас Шевченко в радянській літературній критиці в 1920–1960 роках / Петро Одарченко // Світи Тараса Шевченка. Збірн. статей до 175-річчя з Дня народження поета / ред. Лариса М.Л. Залеська-Онишкевич та ін. — Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто–Львів, 1991. — С. 348–409. — (Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, Т. 214 та Бібліотека прологу і сучасності, Ч. 191.4.).

13. Петров В. Куліш і Шевченко (До історії їх взаємовідносин в 1843–1844 роках) / Віктор Петров // Шевченко та його доба. Збірник перший / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. — К. : ДВУ, 1925. — С. 57–79.
14. Петров В. Матеріяли до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856–1857-го / Віктор Петров // Шевченко та його доба. Збірник другий / під ред. акад. С. Єфремова, М. Новицького і П. Филиповича. — К. : Книгоспілка, 1926. — С. 83–100.
15. Петров В. Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства (З приводу книги П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», Львів, 1939) / Віктор Петров // Розвідки. — Т. 2. / упор., пердм. та прим. В'ячеслав Брюховецький / Віктор Петров. — К. : Темпора, 2013. — С. 749–770.
16. Річицький А. До проблеми нації у Шевченка / А. Річицький. — Х. : ДВУ, 1930. — 33 [1] с.
17. Річицький А. Тарас Шевченко в світлі епохи (Публіцистична розвідка) / А. Річицький. — Харків–Берлін–Нью-Йорк : Україно-американське видавниче т-во з обмеженою порукою «КОСМОС», 1923. — 195 [1] с.
18. Смілянська В.Л. Дослідження біографії / В.Л. Смілянська // Шевченкознавство: підсумки й проблеми / відп. ред. Є.П. Кирилюк. — К. : Наук. думка, 1972. — С. 241–271.
19. Филипович П. Шевченкознавчі студії / Павло Филипович. — Черкаси : БРАМА. Видавець Вовчок О.Ю, 2002. — 220 с.
20. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів Тараса Шевченка. Т. ІІІ. Листування. Текст. Коментарій / Тарас Шевченко ; редакція і вступн. слово акад. Сергія Єфремова ; Всеукраїнська Академія наук, Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства. — К : ДВУ, 1929. — XXXVI + 1003 + 5 вкл. (портр.).
21. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів Тараса Шевченка. Т. VI. Щоденні записки («Журнал»). Текст. Первісні варіанти. Коментарій / Тарас Шевченко ; редакція і вступн. слово акад. Сергія Єфремова ; Всеукраїнська Академія наук, Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства. — К : ДВУ, 1927. — XL + 787 [6 іл.].
22. Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2003) : колективна монографія / [Л.М. Задорожна, Г.Ф. Семенюк, С.К. Росовецький та ін.]. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. — 322 с.

В статье анализируются поиски методологических подходов в 1920-х — нач. 1930-х годов украинскими литературоведами в ходе исследований биографии Т.Г. Шевченко. Противоречивость сложившейся ситуации обуславливалась идеологизированностью фигуры известного украинского поэта и борьбой с неонароднических, формалистскими и классическими методологическими школами. Коммунистическая власть поставила перед литературоведами задачу опровергнуть национальную составляющую творчества Т.Г. Шевченко. Анализу подвергнуто основные труды представителей разнообразных методологических школ украинского литературоведения, исследовавших определенные аспекты биографии украинского поэта в этот период.

Ключевые слова: *биография, методология, идеология, неонародничество, социологический метод, формальный метод, шевченковедение.*

This article analyzes the search for methodological approaches in 1920–1930s by Ukrainian scientists and literary critics in the study of T. Shevchenko's biography. The contradictory of the situation of that period was caused by ideologization of the figure of famous Ukrainian poet and fight with neoethnic, formalistic and classical methodological schools. The communist government set goals among literary critics to argue national component of Shevchenko's heritage. The article analyzes the main works of the representatives of different methodological schools in Ukrainian literature studies that explored some aspects of the biography of a Ukrainian poet in that period.

Key words: *biography, methodology, ideology, neoethnic, sociological method, formal method, T. Shevchenko studies.*